

УДК 316.4.063

УСТАНОВКИ НА ГРОМАДСЬКУ АКТИВНІСТЬ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ОСНОВНИХ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ГРУП (2016 ТА 2018 РОКИ)¹

Дембіцький С. С.,

кандидат соціологічних наук,

старший науковий співробітник відділу методології та методів соціології

Інститут соціології Національної академії наук України

У статті досліджено результати застосування Індексу установок на громадську активність серед соціально-демографічних груп. Групи визначені за допомогою кросс-класифікацій таких змінних, як стать, вікова група та регіон проживання. Отримані результати дозволили виявити відмінності в установках на громадську активність в соціально-демографічних групах, а також описати зміни, що відбулися в установках з 2016 по 2018 роки. Також у статті запропоновано можливе пояснення вказаних відмінностей та змін.

В статье исследованы результаты применения Индекса установок на гражданскую активность среди социально-демографических групп. Группы определены с помощью кросс-классификаций таких переменных, как пол, возрастная группа и регион проживания. Полученные результаты позволили выявить отличия в установках на гражданскую активность в социально-демографических группах, а также описать изменения, которые произошли в установках с 2016 по 2018 года. Также в статье предложено возможное объяснение указанных отличий и изменений.

The article examines the results of applying Index of attitudes towards civil activity among socio-demographic groups. Groups were defined on basis of cross-classification of three variables: gender, age group and region of living. The obtained results allowed to reveal differences in the attitudes towards civil activity in socio-demographic groups, as well as describe the changes that occurred in the attitudes from 2016 to 2018. The article also suggests a possible explanation for these differences and changes.

Ключові слова: установки на громадську активність, політична культура, соціально-демографічна приналежність.

Вступ. Установки на громадську активність є важливою частиною політичної культури, під якою ми розуміємо «сукупність стійких форм політичної свідомості і поведінки, яка визначає особливості функціонування різних суб'єктів політичного процесу в рамках конкретної політичної системи. Під стійкими формами політичної свідомості розуміються політичні орієнтації, установки, переконання (на відміну від мінливих думок, настроїв, оцінних суджень, які стихійно формуються). Стійкі форми політичної поведінки – це вироблені в процесі політичної діяльності типові поведінкові реакції (стійкі форми участі в певних політичних організаціях, кампаніях, акціях)» [3].

Якщо говорити про застосування соціологічних тестів², які забезпечують найадекватніше вивчення соціальних феноменів, політична культура ставала об'єктом емпіричного дослідження у нечисельних роботах українських науковців. Так, в роботі М. Щербак розглянуто досвід застосування соціологічного тесту «Типи політичної культури» у 2006 році. Отримані результати дозволили автору описати структурування українського суспільства за типами політичної культури, а також зіставити останні з класовою позицією респондентів, їх матеріальним положенням та характером професійної діяльності [11]. Результати застосування цього ж тесту у 2016 році представлені в роботі С. Дембіцького. Серед іншого, він проаналізував наповненість різних типів політичної культури в Україні, а також

¹ Стаття підготовлена в рамках двох НДР за бюджетною програмою 6541230 Національної академії наук України: 1) «Політична культура українського суспільства: тенденції розвитку в умовах новітніх викликів» (№ 0118U005390); 2) «Закономірності формування та соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні» (№ 0118U005335).

² Про застосування соціологічних тестів див.: [9].

описав динаміку змін в установках порівняно з даними 2006 року [8]. В іншій роботі С. Дембіцький сфокусував свою увагу виключно на аналізі установок на громадську активність серед населення України у 2016 році. Було, зокрема, розглянуто рівень установок на громадську активність в групах з різними політичними поглядами, а також зв'язок цих установок з різними мотивами об'єднання людей в українському суспільстві [6].

Втім, в жодній з вказаних робіт не був досліджений рівень установок на громадську активність серед різних соціально-демографічних груп в Україні. Такий аналіз має значний евристичний потенціал, оскільки його результати не тільки вказують на те, хто на сучасному етапі є потенційним суб'єктом соціальних змін, а й розкривають ефекти широкомасштабних соціально-політичних процесів серед населення України. Отже, **метою** цієї статті є аналіз установок на громадську активність в основних соціально-демографічних групах. Для виокремлення останніх ми звернулися до таких характеристик, як стать, вік та регіон проживання.

Методи. Емпіричною базою слугували результати двох загальноукраїнських опитувань – 2016 та 2018 років. В кожному з них вибірка є репрезентативною за основними соціально-демографічними параметрами. Кожна з них була побудована на основі стратифікації (регіон і тип населеного пункту) та квотування (стать і вік). Співвідношення чоловіків і жінок в опитуванні 2016 становить 45,2% і 54,8% (N = 1802), а в опитуванні 2018 – 45,0% і 55,0% (N = 600). Середній вік респондентів дорівнює відповідно 45,4 і 47,0 років. Обидва опитування проведені ТОВ «Социс – Центр соціальних та маркетингових досліджень». Опитування 2016 року здійснено в рамках соціологічного моніторингу «Українське суспільство» (Інститут соціології НАН України), опитування 2018 року – в рамках наукового проекту «Політична культура українського суспільства: тенденції розвитку в умовах новітніх викликів» (Інститут соціології НАН України).

Інструменти. Для вимірювання установок на громадську активність використано відповідний індекс³, що складається з шести індикаторів (див. табл. 1), які оцінюються за допомогою шкали Лайкерта. В обох дослідженнях методика заповнювалася респондентами як одна із секцій більшої анкети. Залежно від мови спілкування респондента було використано україномовний та російськомовний варіанти анкети.

Таблиця 1

Індикатори Індексу установок на громадську активність

№	Індикатор
1	Мені все одно, яка буде влада, аби не стало гірше
2	Я не сподіваюсь на вибори, тому що не вірю, що результати якось вплинуть на моє життя
3	Я свій вибір давно вже зробив, тому не хочу брати участь у сьогоdnішньому політичному житті
4	Немає сенсу боротися за свої права, якщо влада своїми діями явно їх ігнорує
5	Шляхом голосування ми обираємо владу, ну а далі від нас уже нічого не залежить
6	Будь-яка спроба щось змінити у політичному житті країни потребує від людини занадто великих жертв, які найчастіше виявляються марними

Особливості розподілу відповідей на індикатори індексу як в 2016, так і в 2018 роках вказують на необхідність розгляду двох груп індикаторів, які входять до індексу. Це зумовлено тим, що респонденти значно меншою мірою погоджуються з байдужістю до характеристик влади, небажанням брати участь у сучасному політичному житті та відсутністю сенсу боротися за свої права (індикатори №№ 1, 3, 4). Водночас вони більшою мірою погоджуються з тим, що не сподіваються на вибори, з відсутністю можливостей впливу на владу після закінчення виборів, а також з необхідністю надто великих жертв для змін у політичному житті (індикатори №№ 2, 5, 6). З огляду на це надалі для аналізу будуть використані і часткові індикатори, що сформовані на основі вказаних груп індикаторів.

Також для аналізу відповідей за індикаторами індексу використаний класифікатор [7], що дозволяє розділити спостереження на респондентів з установками на громадську активність, амбівалентних респондентів, респондентів, що не визначилися, та респондентів з установками на громадську пасивність.

Статистичний аналіз. Для перевірки загального впливу демографічної приналежності на установки громадської активності використано тест Краскала-Уолліса.

З метою апостеріорної перевірки використано тест рангових сум Вілкоксона, результати якого додатково проконтрольовано за допомогою методу Бен'яміні-Хохберта, призначеного для контролю результатів множинних перевірок статистичних гіпотез.

³ В нашому валідизаційному дослідженні цього інструменту [5] ми вели мову про шкалу, проте подальші методичні розвідки продемонстрували, що мову слід вести саме про індекс.

Вибір методу контролю множинних перевірок статистичних гіпотез потребує додаткових пояснень. У роботі Е. Філда у співавторстві [1] для апостеріорного порівняння порядкових змінних рекомендується використовувати метод, що ґрунтується на ідеї критичної відмінності [2]. Але, як і в більшості методів контролю множинних перевірок статистичних гіпотез, він занадто сильно збільшує імовірність прийняття нульової гіпотези у випадках, коли значно зростає кількість перевірок. Враховуючи, що для 18 груп кількість можливих порівнянь становить 153, ми відхилили цей метод через його недостатню потужність. В той же час для метода Бен'яміні-Хохберта цей недолік є характерним значно меншою мірою. Суть методу полягає у тому, що замість контролю над груповою імовірністю помилки першого роду виконується контроль над очікуваною часткою хибних відхилень серед усіх відхилених гіпотез [10].

Для візуалізації результатів порівнянь використано багатомірне шкалювання (метод – евклідова відстань), вихідними даними якого є симетричні матриці, що фіксують наявність (числове значення дорівнює 1) або відсутність (числове значення дорівнює 0) статистично значимих відмінностей між усіма можливими парами з 18 демографічних груп.

Результати.

Установки на громадську активність у 2016 році

Спершу розглянемо установки на громадську активність за допомогою класифікатора. Згідно з ним 19,7% респондентів демонструють установки на громадську активність, 6,9% – амбівалентні установки, 12,5% – невизначені, а 60,9% – установки на громадську пасивність. Очікувано спостерігається регіональна специфіка в цьому питанні (див. табл. 2). Західний та центральний регіон є достатньо схожими між собою. Своєю чергою на півдні і сході збільшується ухил в громадську пасивність. Особливо виразно це проявляється у східному регіоні, що є цілком зрозумілим з огляду на ті руйнівні процеси, що відбувалися в Луганській та Донецькій областях у 2016 році.

Таблиця 2

Характер установок на громадську активність в різних регіонах України у 2016 році, %

Характер установок	Регіон			
	Західний	Центральний	Південь	Схід
На громадську активність	22,0	23,4	17,1	9,7
Амбівалентні	7,7	8,6	5,6	2,6
Невизначені	15,1	10,7	12,2	14,2
На громадську пасивність	55,2	57,3	65,0	73,5

Якщо подивитися на розподіл різних категорій респондентів лише з Донецької та Луганської областей, то картина стане ще більш виразною. Так, кількість спостережень з установками на громадську активність буде складати лише 5,5%, з установками на громадську пасивність – 70,9%, з амбівалентними установками – 3,0%, з невизначеними установками – 20,6%. Фактично такі показники вказують на зневіру в громадській активності та значну розгубленість.

Тепер за допомогою діаграми розмахів (див. рис. 1) розглянемо часткові індекси⁴ серед різних демографічних груп – відповідно до статі, вікових груп та регіону проживання⁵. Як видно, показники для першої групи індикаторів є значно більш гетерогенними, ніж для другої. Крім того, якщо прийняти значення, що дорівнює 9 балам в якості межі, що розділяє установки на громадську пасивність та активність, то стає виразною відмінність між готовністю захищати свої права та відношенням до політичної системи як інструменту бажаних змін. Втім, така графічна презентація не є достатньою з точки зору аналізу відмінностей. По-перше, через кількість груп, що підлягають розгляду (всього 18), їх наповненість є досить низькою. Так, найбільша група (центральний регіон, чоловіки середнього віку) містить 161 спостереження, а найменша (західний регіон, чоловіки молодого віку) – 45 спостережень. По-друге, вираженість установок на громадську активність є близькою в багатьох групах (особливо для другого індексу). Отже, перевіримо відповідні статистичні гіпотези.

Результати застосування тесту Краскала-Уолліса говорять про зв'язок між змінними як у випадку першого індексу ($\chi^2 = 86.3$, $df = 17$, $p < 0,001$), так і у випадку другого ($\chi^2 = 61.3$, $df = 17$, $p < 0,001$).

Для першого індексу кількість статистично значимих порівнянь становить 38, при цьому відхилення істинної нульової гіпотези очікується у 5% випадків (2 з 38). Що стосується другого індексу, то кількість підтверджених розбіжностей становить 23 за тих же самих умов (1 з 23).

⁴ Діапазон можливих значень цих індексів може змінюватися від 3 (гранична громадська пасивність в установках) до 15 (гранична громадська активність в установках).

⁵ Щодо питання регіонального ділення, враховуючи значну кількість соціально-демографічних груп, в цій частині аналізу ми зупинилися на трьох макрорегіонах: західному, центральному та південно-східному. Більш докладно з особливостями їх виокремлення можна ознайомитися тут: [4].

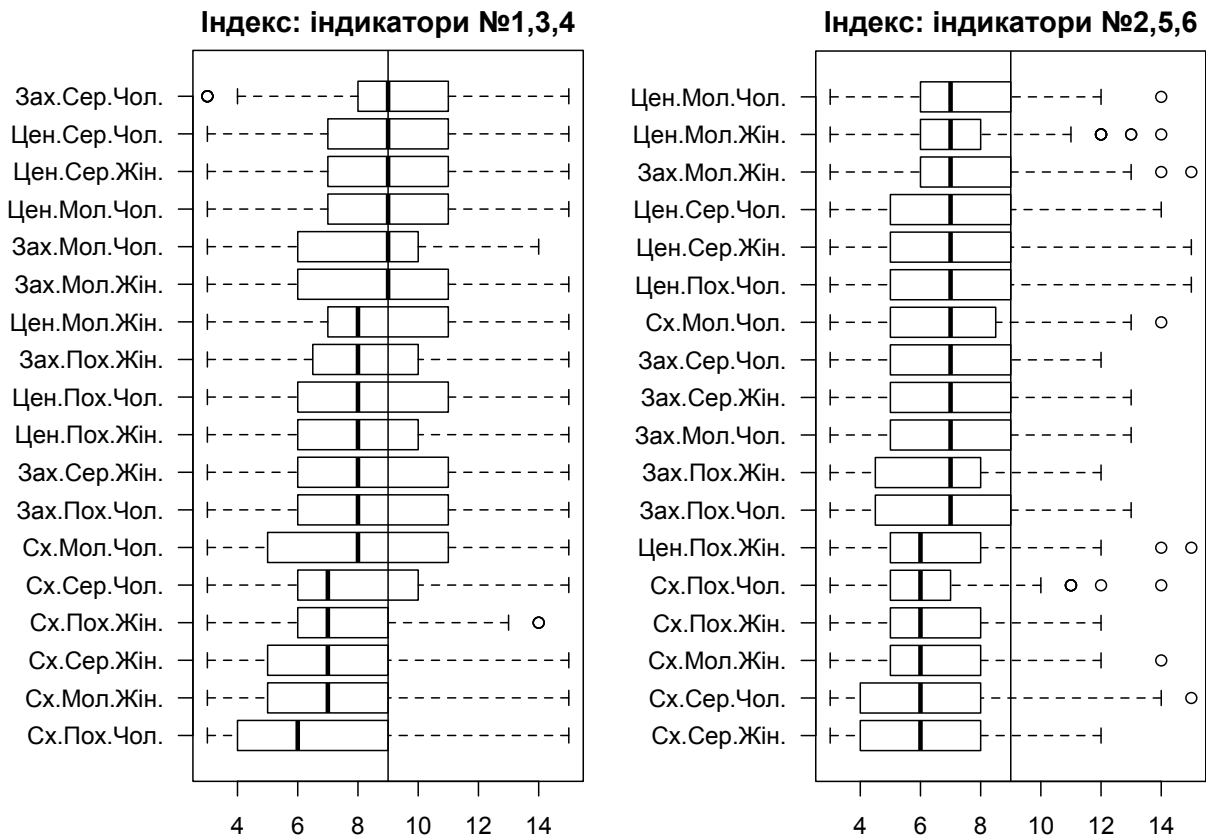

Рис. 1. Діаграми розмахів для різних соціально-демографічних груп (вираженість установок на громадську активність), 2016 рік

Візуалізація цих порівнянь представлена нижче (див. рис. 2–3). Для обох діаграм вісь X має відношення до вираженості установок на громадську активність, а вісь Y – до кількості випадків, коли відповідна група демонструвала статистично значимі відмінності. Ліва частина діаграм містить більш активні групи, а права – більш пасивні. Своєю чергою верхня частина містить групи, що зрідка або зовсім не відрізняються від інших, а нижня – групи, що значно частіше мають відношення до статистично значимих порівнянь. Кожна група займає певну координату у двомірному просторі. Якщо декілька демографічних груп належать до тієї самої координати, то вони еквівалентні з точки зору їх статистичного порівняння з іншими групами.

Для того щоб на основі цих діаграм було легше зробити інтерпретацію, вони поділені на сектори за допомогою суцільних ліній. Одна вертикальна лінія по осі Y проходить через 0 та перетинає координати груп, які взагалі не продемонстрували статистично значимих відмінностей з іншими. На першій діаграмі це молоді чоловіки на південному сході (СМЧ) та молоді чоловіки на заході (ЗМЧ), на другій – молоді чоловіки на заході (ЗМЧ), літні чоловіки на заході (ЗПЧ) та літні жінки на заході (ЗПЖ). Своєю чергою для демонстрації статистично значимих відмінностей використані стрілки. Якщо стрілка іде від певної координати до вертикальної лінії, то відповідна демографічна(-і) група(-и) є статистично відмінною(-ими) від усіх груп, що знаходяться ліворуч від цієї лінії. Якщо ж стрілка іде до горизонтальної лінії, то відповідна демографічна(-і) група(-и) є статистично відмінною(-ими) від усіх груп, що знаходяться нижче від цієї лінії.

З огляду на розташування груп (до уваги прийнято обидві діаграми) у 2016 році найпасивнішими з точки зору установок на громадську активність були жінки середнього віку та чоловіки похилого віку на сході, а найактивнішими – молоді чоловіки, чоловіки середнього віку, молоді жінки, жінки середнього віку у центрі.

Цікавою знахідкою є те, що за результатами порівняння не можна виділити чоловіків чи жінок – обидві групи достатньо рівномірно розподілені з точки зору їх громадської активності. А от про вік такого сказати не можна. Більш активними виглядають молоді та респонденти середнього віку, до того ж мову слід вести про центральний та західний регіон. Також складається враження, що загалом більша пасивність є характерною для респондентів з південного сходу.

Індекс: індикатори №1,3,4

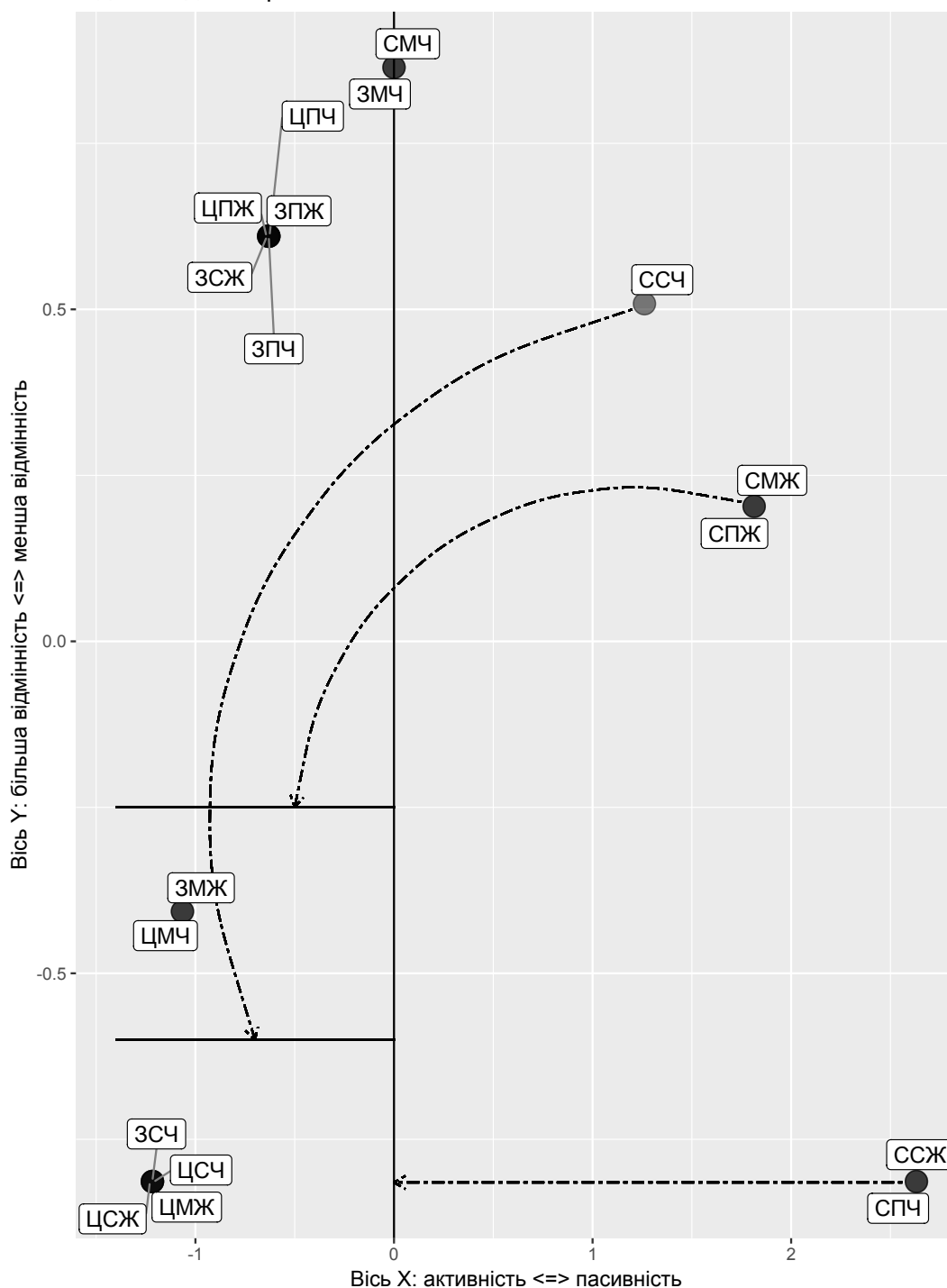

Рис. 2. Результати багатомірного шкалювання на основі результатів парних порівнянь різних демографічних груп (індикатори 1, 3, 4; 2016 рік)

Перша літера позначає регіон, друга – вікову групу, третя – стать.

Установки на громадську активність у 2018 році

Згідно з класифікатором загалом по вибірці спостерігається 34,8% респондентів з установками на громадську активність, 8,5% – з амбівалентними установками, 7,3% – з невизначеними установками, 49,3% – з установками на громадську пасивність. При цьому збільшення кількості респондентів з установками на громадську активність фіксується в усіх регіонах України (див. табл. 3).

Діаграми розмахів демонструють значні зміни в установках різних соціально-демографічних груп у бік більшої громадської активності (див. рис. 4). Результати перевірки загального зв'язку демографічної приналежності з установками на громадську активність (тест Краскала-Уолліса) говорять про зв'язок між змінними у випадку першого індексу ($\chi^2 = 46.0$, $df = 17$, $p < 0,001$). Водночас результати для другого індексу не є такими переконливими ($\chi^2 = 25.7$, $df = 17$, $p = 0,08$).

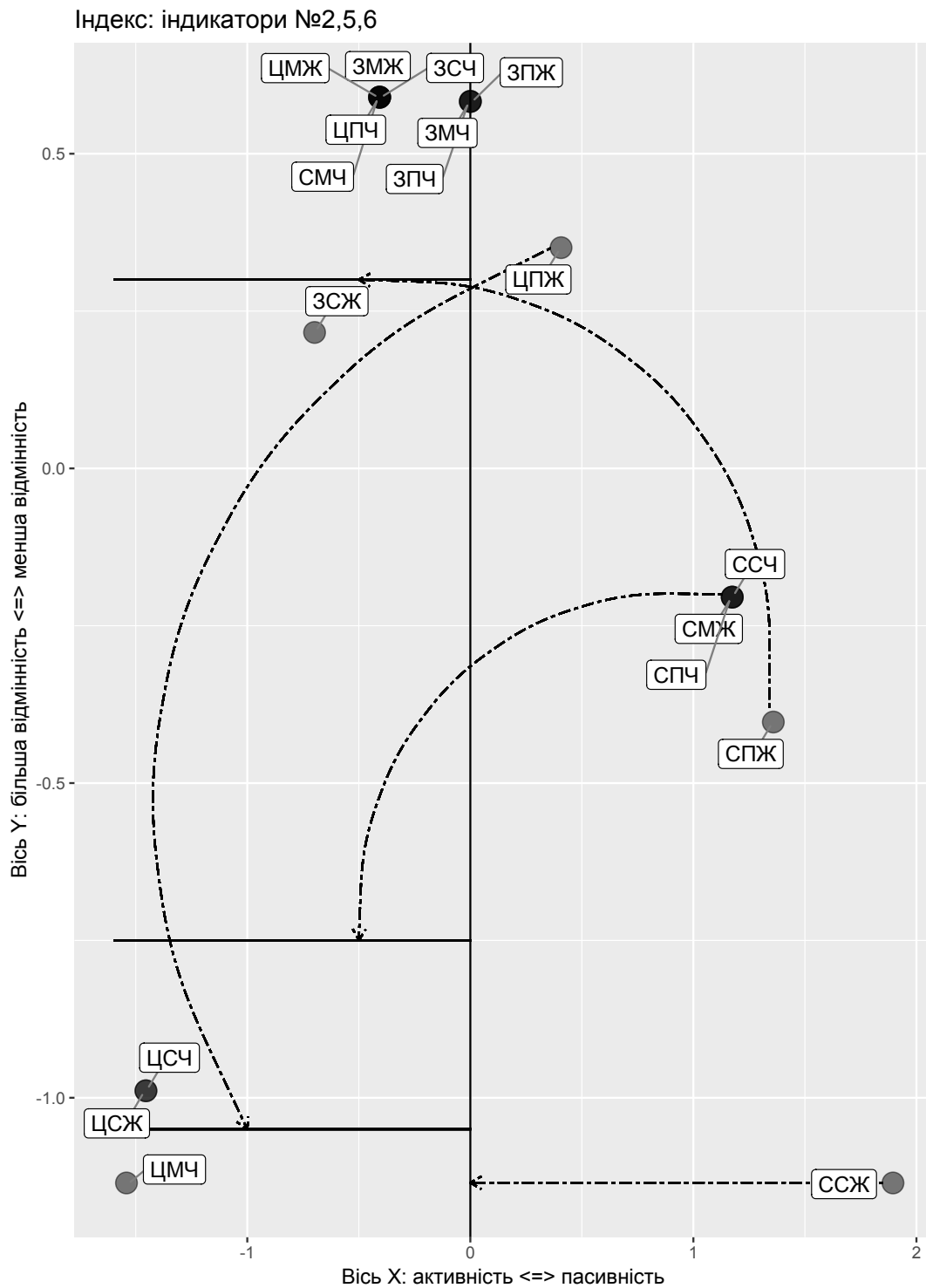

Рис. 3. Результати багатомірного шкалювання на основі результатів парних порівнянь різних демографічних груп (індикатори 2, 5, 6; 2016 рік)

Перша літера позначає регіон, друга – вікову групу, третя – стать.

Таблиця 3

Характер установок на громадську активність в різних регіонах України у 2018 році, %

Характер установок	Регіон			
	Західний	Центральний	Південь	Схід
На громадську активність	38,1	36,5	31,9	22,6
Амбівалентні	9,5	10,0	7,4	3,8
Невизначені	6,1	3,8	24,5	1,9
На громадську пасивність	46,3	49,6	36,2	71,7

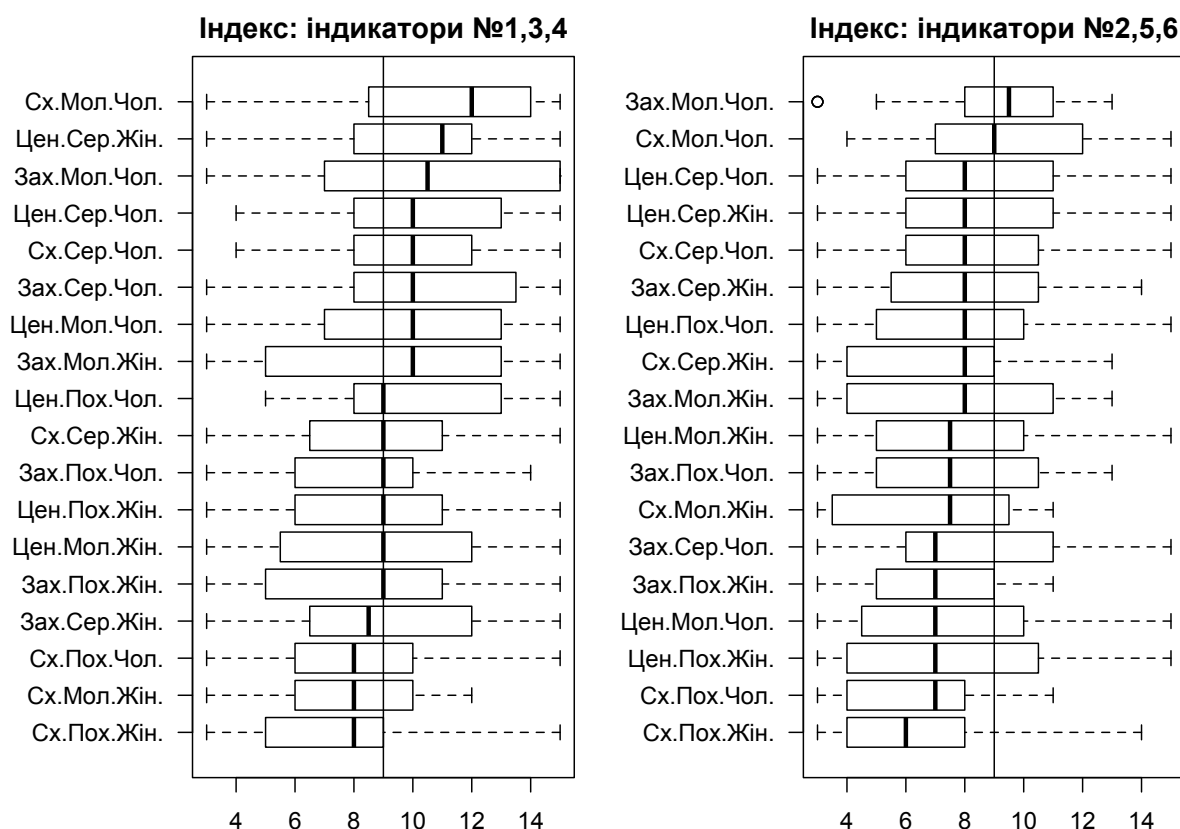

Рис. 4. Діаграми розмахів для різних соціально-демографічних груп (вираженість установок на громадську активність), 2018 рік

Оскільки розмір вибірки у дослідженні 2018 року склав лише 600 спостережень, граничною величиною випадкової помилки для парних порівнянь ми обрали 0,1. Для першого індексу кількість статистично значимих порівнянь становить 10, а це значить, що відхилення істинної нульової гіпотези очікується лише в одному випадку. Що стосується другого індексу, то статистично значимих відмінностей не виявлено взагалі. Це означає, що з одного боку у 2018 році різні соціально-демографічні групи відрізнялись з точки зору готовності активного відстоювання своїх прав, а з іншого – майже однаково оцінювали політичну систему в Україні як інструмент бажаних змін.

З огляду на графічну презентацію відмінностей для першого індексу (див. рис. 5) можна говорити про громадську пасивність окремих груп з південного сходу України. Особливо справедливим такий висновок є для жінок похилого віку (СПЖ).

Динаміка змін в установках на громадську активність (2016–2018)

Тепер проаналізуємо зміни установок на громадську активність в різних соціально-демографічних групах. Для більшої зручності окремо звернемося до кожного макрорегіону.

На рівні описових статистик (медіани) на заході відбулося незначне посилення установок на громадську активність майже в усіх групах за обома індексами. Отже, при застосуванні статистичних критеріїв в жодному з порівнянь не зафіксовано статистично значимих відмінностей (див. табл. 4).

Таблиця 4

Зміни установок на громадську активність на заході України, медіани

Соціально-демографічна група	2016	Зміни	2018	p-value*
Індикатори № 1, 3, 4				
Похилий вік, жінки	8	+1	9	> 0,1
Похилий вік, чоловіки	8	+1	9	> 0,1
Середній вік, жінки	8	+0,5	8,5	> 0,1
Молодь, жінки	9	+1	10	> 0,1
Середній вік, чоловіки	9	+1	10	> 0,1
Молодь, чоловіки	9	+1,5	10,5	> 0,1
Індикатори № 2, 5, 6				
Похилий вік, жінки	7	0	7	> 0,1
Середній вік, чоловіки	7	0	7	> 0,1

Соціально-демографічна група	2016	Зміни	2018	p-value*
Похилий вік, чоловіки	7	+0,5	7,5	> 0,1
Середній вік, жінки	7	+1	8	> 0,1
Молодь, жінки	7	+1	8	> 0,1
Молодь, чоловіки	7	+2,5	9,5	> 0,1

* Тест Вілкоксона, $p < 0,1$; контроль за допомогою методу Бен'яміні-Хохберта

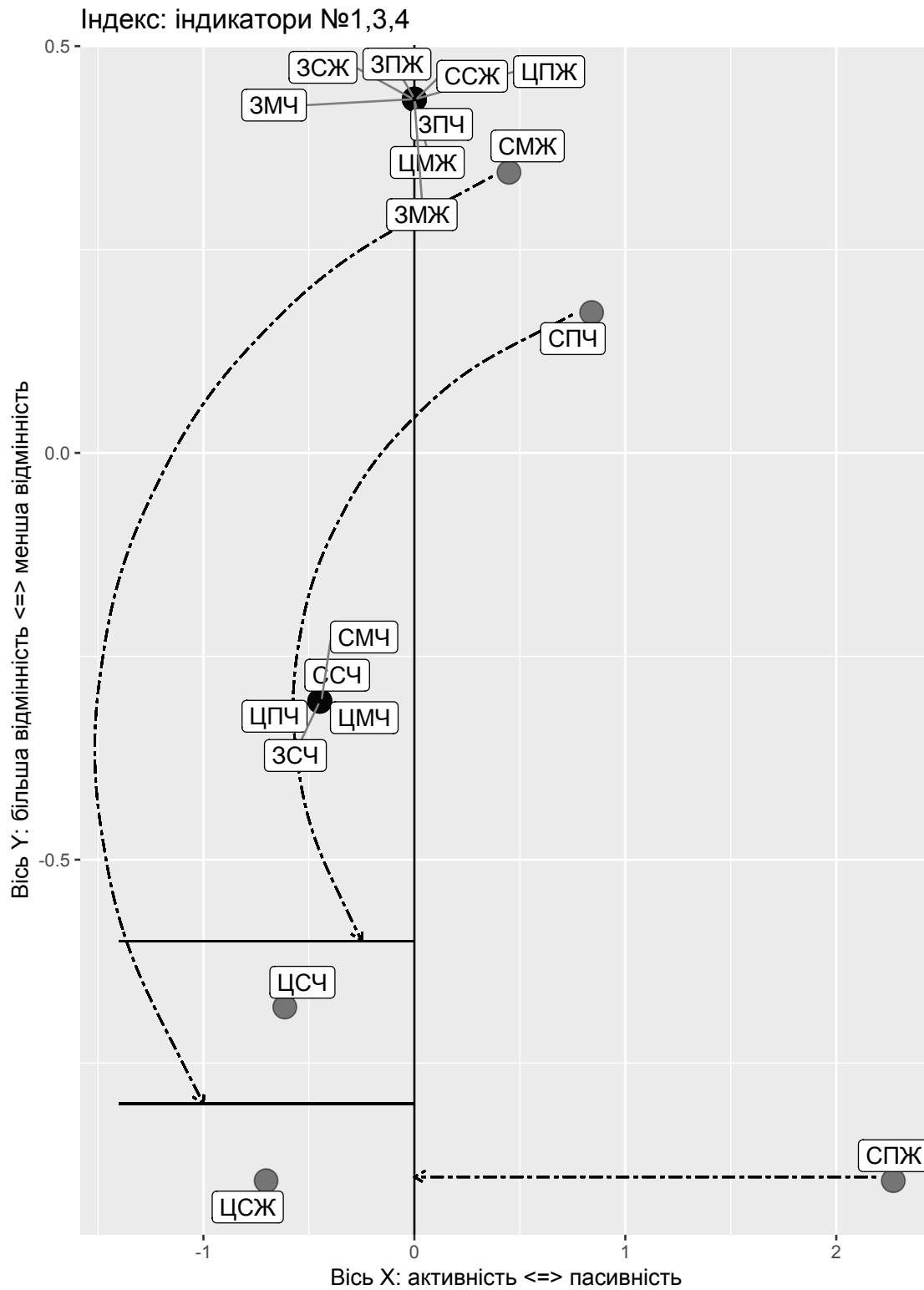

Рис. 5. Результати багатомірного шкалювання на основі результатів парних порівнянь різних демографічних груп (індикатори 1, 3, 4; 2018 рік)

Перша літера позначає регіон, друга – вікову групу, третя – стать.

В центрі вибіркові дані демонструють позитивні зміни в усіх групах. Статистично значимими з них є лише зміни за першим індексом серед чоловіків похилого віку, чоловіків середнього віку та жінок середнього віку (див. табл. 5).

Таблиця 5

Зміни установок на громадську активність у центрі України, медіани

Соціально-демографічна група	2016	Зміни	2018	p-value*
Індикатори № 1, 3, 4				
Молодь, жінки	8	+1	9	> 0,1
Похилий вік, жінки	8	+1	9	> 0,1
Похилий вік, чоловіки	8	+1	9	0,01
Молодь, чоловіки	9	+1	10	> 0,1
Середній вік, чоловіки	9	+1	10	0,03
Середній вік, жінки	9	+2	11	0,01
Індикатори № 2, 5, 6				
Похилий вік, жінки	6	+1	7	> 0,1
Молодь, чоловіки	7	+0	7	> 0,1
Молодь, жінки	7	+0,5	7,5	> 0,1
Середній вік, чоловіки	7	+1	8	> 0,1
Похилий вік, чоловіки	7	+1	8	> 0,1
Середній вік, жінки	7	+1	8	> 0,1

* Тест Вілкоксона, $p < 0,1$; контроль за допомогою методу Бен'яміні-Хохберта

Найсуттєвіші зміни відбулися на південному сході України. Жінки та чоловіки середнього віку, а також молоді чоловіки демонструють статистично значиме посилення установок як за першим, та і за другим індексом (див. табл. 6). На описовому рівні також фіксуються зміни і в інших групах (виняток – жінки похилого віку, другий індекс)

Таблиця 6

Зміни установок на громадську активність на південному сході України, медіани

Соціально-демографічна група	2016	Зміни	2018	p-value*
Індикатори № 1, 3, 4				
Похилий вік, чоловіки	6	+2	8	> 0,1
Молодь, жінки	7	+1	8	> 0,1
Похилий вік, жінки	7	+1	8	> 0,1
Середній вік, жінки	7	+2	9	0,006
Середній вік, чоловіки	7	+3	10	0,004
Молодь, чоловіки	8	+4	12	0,014
Індикатори № 2, 5, 6				
Похилий вік, жінки	6	0	6	> 0,1
Похилий вік, чоловіки	6	+1	7	> 0,1
Молодь, жінки	6	+1,5	7,5	> 0,1
Середній вік, чоловіки	6	+2	8	0,05
Середній вік, жінки	6	+2	8	0,09
Молодь, чоловіки	7	+2	9	0,09

* Тест Вілкоксона, $p < 0,1$; контроль за допомогою методу Бен'яміні-Хохберта

Обговорення. Достатньо поширена громадська пасивність на південному сході України (особливо в Луганській та Донецькій областях) у 2016 році може бути пояснена двома факторами. Перший стосується відсутності політичної сили, на яку б могла спиратися більшість виборців цього регіону. Обставини, що супроводжували зникнення Партії регіонів, значною мірою сприяли зниженню довіри до її колишніх членів, які залишилися в українському політикумі. Комуністична партія і взагалі була заборонена. З огляду на це значно звузилися інституційні можливості для реалізації населенням південного сходу своїх політичних уподобань. Не менш руйнівну роль по відношенню до установок на громадську активність відіграв військовий конфлікт, який став причиною появи так званих «народних республік» у Луганській та Донецькій областях. Відповідні події поставили їх населення у позицію пасивних спостерігачів, які втратили значну частину контролю не тільки над політичними процесами, а й над власним життям.

Тепер розглянемо наступне і найбільш важливе питання. Чому відбулися такі суттєві зміни у бік посилення установок на громадську активність? Це питання є вельми цікавим в контексті того, що результати дослідження політичної культури (в тому числі і установок на громадську активність) у 2006 році демонструють дещо більшу спрямованість на громадську активність, ніж результати 2016 року. І після цього відбуваються значні зміни всього лише за два роки. Ми бачимо два головних пояснення цього феномену.

По-перше, цілком логічним є припущення про активізацію відповідних настроїв у передвиборчий період. У 2016 році опитування проводилося у період, коли актуальні політичні події знаходилися поза контролем широких верств населення, фоном яких був збройний конфлікт на сході України. А от у 2018 році дослідження проводилося напередодні офіційної передвиборчої кампанії. Крім цього, як свідчать дані соціологічного моніторингу «Українське суспільство» (Інститут соціології НАН України), у 2018 році нормалізувалися показники соціального самопочуття та психологічного дистресу серед осіб, що проживали в зоні бойових дій на Донбасі. Цілком можливо, що саме специфічний характер політичної боротьби та формування нових очікувань населення по відношенню до нового президента стали головним фактором посилення в масовій свідомості установок на громадську активність.

По-друге, такий зсув може пояснити методичний ефект, що його спричинює метод збору інформації. Так, дані 2016 років отримані із використанням самозаповнення анкет. Незважаючи на менші можливості контролю якості польового етапу, цей метод збору інформації створює більш сприятливі умови для висловлення респондентами щирих відповідей. З іншого боку, дані 2018 року отримані з використанням інтерв'ю «face-to-face» (CAPI). Факт особистої бесіди з інтерв'юером міг підштовхнути респондентів до відповідей, що є соціально схвальними (тобто презентації себе як більш активних громадян). Звичайно таке пояснення також має статус гіпотези, для перевірки якої необхідно проведення спеціальних методичних експериментів.

Тепер проаналізуємо представлені результати з метою оцінки сформульованих вище гіпотез. Почнемо з припущення, що зміни мають змістовне наповнення, яке відображає ті соціально-політичні процеси, які відбуваються в Україні.

В цьому контексті спостерігається посилення установок на громадську активність в усіх регіонах України та майже в усіх соціально-демографічних групах. Це стосується як установок щодо готовності відстоювати свої права, так і установок щодо загальної оцінки політичної системи України як інструменту необхідних змін. Навіть незважаючи на те, що ці зміни не завжди підтверджуються статистично через порівняно невелику кількість спостережень у даних 2018 року, їх, на нашу думку, слід взяти до уваги. Загалом ці зміни можна пояснити настроями населення напередодні президентських виборів. На останні, як показав подальший розвиток ситуації, населення покладає суттєві надії.

Також слід зауважити, що такі зміни є найсильнішими на південному сході. Це цілком зрозуміло, оскільки у 2016 році відповідні показники в цьому регіоні були найнижчими через ті складні події, які відбулися на Донбасі. За два роки військовий конфлікт перейшов з гострої фази до хронічної, а частина груп адаптувалася до нових умов життя. Тобто потенціал посилення установок на громадську активність серед населення південного сходу був найвищим. Частково цей потенціал був реалізований напередодні президентської кампанії 2018 року.

Тепер проаналізуємо гіпотезу щодо методичного ефекту. Передусім необхідно звернути увагу, що незважаючи на загальне посилення установок, величина змін суттєво варіюється в різних соціально-демографічних групах. Тобто, відштовхуючись від методичного ефекту, слід було б визнати, що CAPI-інтерв'ю по-різному посилює ефект соціально схвальних відповідей серед різних категорій респондентів.

Також дуже нетипова ситуація в цьому розрізі спостерігається у південно-східному регіоні. Так, величина змін варіюється від 0 (за другим індексом для жінок похилого віку) до 4 (за першим індексом для молодих чоловіків). Загалом характер змін у цьому регіоні значно відрізняється від відповідних показників на заході та у центрі України. Відповідно, в разі методичного ефекту слід говорити про особливості реагування на особисте інтерв'ю також і на південному сході.

Враховуючи наведені міркування, ми схилиємося саме до змістовного, а не методичного пояснення змін в установках на громадську активність, яке «схоплює» як загальний тренд на їх посилення, так і особливості відповідей серед респондентів, що проживають у південно-східному регіоні.

Висновки. Аналіз установок на громадську активність в українському суспільстві, а також динаміки їх змін, дозволяє зробити такі висновки:

- українське суспільство характеризується неоднорідністю з точки зору вираженості установок на громадську активність в різних соціально-демографічних групах; така неоднорідність знаходить логічне пояснення в тих соціально-політичних процесах, які відбуваються в Україні;
- кінець 2018 року можна назвати періодом нового політичного замовлення з боку українського населення напередодні виборів Президента України; суттєве посилення установок на громадську активність пов'язане не тільки з цим замовленням, але й з очікуванням, що воно буде виконане;

– окрему увагу слід звернути на зміни установок на громадську активність серед мешканців південного сходу України; це, зокрема, свідчить про позитивні адаптаційні процеси, які відбуваються попри виснажливий військовий конфлікт на сході України.

Література:

1. Field A., Miles J., Field Z. *Discovering statistics using R*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage. 2012. P. 681–684.
2. Siegel S., Castellan N.J. *Nonparametric statistics for the behavioral sciences*. New York: McGraw-Hill. 1988.
3. Головаха Є.І. Звіт про науково-дослідну роботу «Політична культура українського суспільства: тенденції та закономірності розвитку». Київ : Інститут соціології НАН України, 2005. С. 5.
4. Дембицкий С. Региональное деление Украины. URL: http://soc-research.info/blog/index_files/heterogeneity.html (дата звернення 25.01.2019).
5. Дембицкий С. Валидизация шкалы гражданской активности. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2016. № 3/4.
6. Дембицкий С. Валидизация шкалы гражданской активности / *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2016. № 3/4. С. 65–68.
7. Дембицкий С. Априорна та апостеріорна кластеризація результатів соціологічного тесту «Типи політичної культури»: порівняльний аналіз / *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 1. С. 130–131.
8. Дембицкий С. Априорна та апостеріорна кластеризація результатів соціологічного тесту «Типи політичної культури»: порівняльний аналіз / *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 1. С. 132–143.
9. Дембицкий С. Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування. Київ : Інститут соціології НАН України. С. 31–37.
10. Мастицкий С.Э., Шитиков В.К. *Статистический анализ и визуализация данных*. Москва : ДМК Пресс, 2015. С. 263–265.
11. Щербак М. Социально-классовые характеристики политической культуры в Украине: опыт применения социологического теста «Типы политической культуры». *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2016. № 3. С. 156–160.